

Айхынбаева Ұ.Ә.

Профессор Қ. Жұбанов және оның 10 принципі негізінде құрастырылған терминологиялық сөздік

Бұл мақалада профессор, терминтанушы ұлағатты ұстаз Қ. Жұбановтың терминографияға қосқан үлесі мен 1930-1990 ж.ж. аралығында жазылған «Өсімдіктер физиологиясы» терминологиялық сөздігіне ғылыми талдау жұмысы жүргізілгендігі туралы айтылады. Алдымен Қ. Жұбановтың 10 принципі зерттеушінің талпынысына сай аударылған. Соған сәйкес қарастырылып отырған терминологиялық сөздік құрылысы мен жүйесі жағынан аталған принциптер негізінде талданған. Сол арқылы 1930-1990 жылдардағы терминологиялық сөздіктердің құрылысы мен жүйесіндегі Қ. Жұбанов салған іздің кезеңдік көрінісін сипаттаған. Нақты сөздіктің көмегімен қазақ терминографиясының саяси бейнесіне көз жеткізілген. «Өсімдіктер физиологиясы» терминологиялық сөздігіндегі терминдер толық қамтылған.

Түйін сөздер: терминография, принцип, терминологиялық сөздік, мемтерминком.

Ayhyunbaeva U.A.

Professor K. Zhubanov and terminography dictionary compiled based on its 10 principles

This article is about works of Professor, nomenclature K. Zhubanov and a scientific analysis of «Physiology of vegetable» glossary which written in 1930-1990. At first K. Zhubanov's 10 principles are translated accordingly to the desire researcher. Structure and system of this glossary are based on these principles. With this structures and systems of glossaries in 1930-1990 described a view which K. Zhubanov. A political image of kazakh terminography is proved by specific dictionary. Terms from glossary «Physiology of vegetable» are reached completely.

Key words: terminografiya, principle, terminological dictionary, mem-terminok.

Айхынбаева Ұ.А.

Профессор К. Жубанов и терминографический словарь, составленный на основе его 10 принципов

В статье говорится о проведений научного обсуждение над терминологическим словарем «Физиология растений», который прибавил вклад 1930-1990 годах профессор, терминолог К. Жубанов. В начале словарь перевелся соответственно 10 принципами Жубанова. На основе принципам система и структура словаря соответствующе обсуждались и рассматривались. Структура и система терминологического словаря в 1930-1990 годах были охарактеризованы словарем Жубанова. С помощью словаря доказан политический образ казахского терминографий. Термины в терминологическом словаре «Физиологии растений» полностью охватились.

Ключевые слова: терминография, 10 принцип, терминологический словарь, мемтерминком.

ӘОЖ 81:001.4

Айхынбаева Ү.Ә.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
 II курс магистранты, Алматы қ., Қазақстан,
 e-mail: uldana1976@mail.ru
 Ғылыми жетекшісі – ф. ғ. к. доценті Әміров А.

**ПРОФЕССОР
 Қ. ЖҰБАНОВ ЖӘНЕ
 ОНЫҢ 10 ПРИНЦИПИ
 НЕГІЗІНДЕ
 ҚҰРАСТЫРЫЛҒАН
 ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ
 СӨЗДІК**

Қ. Жұбановтың шығармашылық жолымен өрілген өмірлік дәрежесін І. Кеңесбаев былай жеткізеді: «Қазақ тіл білімінің дүниеге келуі мен оның қалыптасуын ауызға алғанда бар өмірін, күш-жігерін отандық ғылымға сарп еткен жандардың есімін зор ізет, құрметпен еске аламыз. Осындай есімдердің бірі – 20-30 жылдарда қазақ филологиясы саласында табысты еңбек еткен профессор Құдайберген Қуанұлы Жұбанов болатын» [1, 8].

Ғалымның ұсынған 10 принципін қазақ тіліне аударып, соның негізінде 1990 жылы жарық көрген «Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі» (жоғары оқу орындарының жаратылыстану және биология факультеттерінің қазақ бөліміндегі студенттерге арналған қосымша құрал) еңбегін талдап шығу арқылы қазіргі қазақ терминографиясының талап-тілегіне сай құрылған мақсаттарға қол жетудің алғышарттары құрылады.

1. Әдеби тіл тәжірибесінде қолданылып жүрген халықаралық бірегей мағынада жұмсалынатын терминдер ұлттық тілдерге аударылмай берілуі тиіс және қазақ тіліне дәл солай қабылдануы керек.

2. Әдеби тіл тәжірибесінде қолданылып жүрген халықаралық терминдердің қазақ тілінде эквиваленті бар болған жағдайда олар ұлттық тілге аударылады.

3. Әр түрлі ғылым салаларында бірдей немесе бір-біріне ұқсас мағынада қолданылатын терминдерді бір мағынада қабылдау.

4. Әр түрлі ғылым салаларында басқа-басқа мағына беретін терминдерді бір ғана ғылымның термині ретінде қабылдап, басқа жағдайда аударылуы керек.

5. Халықаралық терминдер орыс әдебиетіндегі жазылу үлгісімен қабылданады, егер қазақша айтуға келмейтін дыбыстар кездесе оларды қазақ әліпбиімен белгілейміз.

6. Қазақ тіліне аударылатын терминді қазақ тіліне аудару үстінде олардың ғылыми мағынасын сақтау керек. Терминнің мағынасын бұлыңғыр ететін жасанды сөзжасамға жүгінбей, қазақ тілінің грамматикалық ерекшеліктерін ескеріп аударған дұрыс.

7. Каузатив формадан тыс, іс жүзіндегі *-изация*, *-ификация*, *-ация* элементтерінің көмегімен жасалған халықаралық терминдердің атау не етістіктен болған есім формасы қазақ тіліндегі жазылу үлгілерімен сәйкес болса сол күйінде өзгертілмей қабылданады.

Заттың сынын білдіретін –*ский*, –*ный* есімше жұрнақтарынан жасалған халықаралық терминдер қазақ тіліне аударылғанда сол жұрнақтардың қатысуынсыз қысқартылып жазылады.

«-*ский*» жұрнағымен берілген есімше құрамындағы «к» дыбысы «ч» дыбысына айналған кезде, аударылатын термин қосымша мән үстейтін жұрнақтардың қатысуынсыз атау мәнінде қабылданады.

Есім мен сын есім негізді, бірақ етістік формалы терминдер аударылғанда қазақ тілінде өзіне сәйкес келетін жұрнақтардың есебінен жасалады. Орыс тілінде тек етістік формасында келетін және атау формасы жоқ немесе формасы бастапқы мағынасынан алшақтап кеткен терминдер мәнмәтінге (контекст) сәйкес аударылады.

8. Терминдерді қабылдау кезінде халықаралық терминология тәжірибесінде қолданылып жүрген «-*ист*», «-*изм*», «-*ре*», «-*син*», «-*анти*», «-*контр*» қосымшаларын қазақ тіліндегі қосымшалармен қатар қолдануға болады. Аталған қосымшалар қазақ тіліндегі қосымшалармен ауыстыруға келмейді.

Терминдерде кездесетін басқа да аффикстерді қазақ тілінде бұзбай қолданып, оларды ресми түрде ғана қолданылатын (формальді) элементтер ретінде бөліп-жармай, негіз сөзге ұйытқы болатын аффикстер деп есептеу керек.

9. Терминнің тіркесе алатын бір бөлігі қазақ тіліндегі сөздермен де тіркесіп, бірге қосылып жазылады.

10. Октябрь революциясынан бері орыс тілінде кең қолданылып жүрген тәжірибенің бірі – күрделі сөздерді қысқартылған термин түрінде беруді қазақ тілі тәжірибесіне де енгізу керек. Алайда, қысқартуды қазақ әдеби тілінің заңдарымен байланыстырып, іс жүзінде мемлекеттік терминологиялық комиссияда қабылданған нұсқасын қолдану ұсынылады.

Қазақ терминологиясын бір жүйеге келтіру мақсатымен профессор Қ. Жұбанов ұсынған 10 принцип «Қазақ терминографиясының тарихында» үлкен маңызға ие. Осы тұрғыдан келгенде, сол принциптерді негізге ала отырып, 1930-1990 жылдар аралығындағы терминография сөздіктеріне жан-жақты ғылыми талдау жүргізудің қазіргі қазақ терминографиясына әкелер ғылыми-теориялық, әрі ғылыми-тәжірибелік пайдасы мол.

«Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі» – 1990 жылы жарық көрген сөздіктің бірі. Әсіресе биологтар мен жаратылыстану ғылымы өкілдері арасында кең қолданысқа енген салалық сөздік болып табылады. Бұл сөздіктің алғысөзінде салалық терминографиялық сөздіктерді құрастырудың жауаптылығын,

«ғылымның әрбір саласында өзіндік көптеген терминдер, ұғымдар және анықтамалар кездеседі. Олардың мәнін толық түсініп меңгерместен, сол ғылымды игеру өте қиынға түсетін шаруа. Оның үстіне әзірге қазақ тілінде жазылған оқулықтар, оқу құралдары өте азшылық екенін бәрімізде білеміз» [2, 3] деп түсіндірген ұжымның атаулы еңбегінде барлығы 290 термин қамтылған.

Атаулы сөздіктің құрастырылу мақсаты мен мазмұны туралы да сол алғысөзде қысқаша мәлімет берілген: «Өсімдіктер физиологиясы жалпы айтқанда өсімдіктердің тіршілік әрекеттері туралы ғылым. Ол биологияның басқа салалары сияқты ұдайы дамып, жаңғырып келе жатқан ғылымның бірі. Осыған байланысты ол жаңа ұғымдар, анықтамалар және терминдермен баюда. Осы күнге дейін орыс тілінде де шыққан термин сөздіктері жоқ.. Бұл пәннен студенттерге арналған орыс тілінде және бірен-саран қазақ тіліндегі оқулықтар мен оқу құралдарында арнайы терминдер бөлек күйінде берілмей, бытыраңқы әрбір тарауларда, тақырыптарда, сөйлем араларында келтіріледі... Сөздікті пайдалануды жеңілдету мақсатында терминдердің анықтамалары өсімдіктер физиологиясы пәнін оқыту программасына сәйкестелініп жеке тарауларға топталынып беріліп отыр» [2].

Сөздіктің мазмұны терминдердің аударылуы мен ұғымдарының дұрыс жеткізілуі жағынан жоғарыда көрсетілген принциптер негізінде құрастырылған деп айта аламыз. Бұлай болуы заңды да. Өйткені, әр уақыттың өз зерттеу бағыты, ұстанымы және соған сәйкес іс-әрекет үдерістері болады. Соның қатарында бұл сөздікті құрастырушылардың іс-әрекеті өз кезеңінің тілдік үдерістерімен, белгіленген зерттеу парадигмаларымен үйлесімділікті, сәйкестілікті сақтап, талап пен тілекті орындауға тырысып-бағатыны даусыз. Осы тұрғыдан келгенде, профессор Қ. Жұбановтың принциптері осы аталған сөздікте де басты ұстаным дәрежесінде көрінгендігін байқаймыз. Бұл жерде, әрине, ұжымдық топтың сол принциптерді қабылдаудағы өзіндік талпынысы да маңызды болып табылады. Ендеше, сөздікті алдымен, құрылысы бойынша талдап көрелік.

«Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі» 3 тараудан тұрады: 1. Өсімдік клеткасының физиологиясы; 2. Өсімдіктердің су режимі; 3. Фотосинтез.

Әр тарауда белгілі бір шамада биологиялық терминдер саны берілген. Нақты айтқанда, бірінші бөлімде 140, екінші бөлімде 73, ал үшінші бөлімде 77 термин бар.

Әр тараудың ішінде терминдер әліпби ретімен беріліп, әрбір терминнің орысша және толығырақ қазақша анықтамалары қысқаша келтірілген:

Движение протоплазмы – протоплазмының қозғалуы. Төменгі сатыдағы бір клеткалы өсімдіктерде амебаша және заталмасулық қозғалыстар болады. Қатты қабығы бар көп клеткалы өсімдіктерде айналып, ауысып және жәй ағып қозғалулар байқалады.

Гиалоплазма – гиалоплазма, матрикс. Ішінде ядро, басқа органоидтар және клеткалық зат алмасудан пайда болған заттар орналасқан өсімдіктер мен жануарлар клеткаларының ішкі негізгі құрамы [2].

Мұндай құрылыстағы сөздіктерді қазақ терминографиясында «түсіндірме сөздік» деп атайды. Нақтырақ айтқанда, бұл «Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігін» басқалай «Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша түсіндірме сөздігі» деп те атай аламыз.

Бірінші, екінші және үшінші бөлімде аударылмай берілмей терминдер төмендегідей үлгіде жалғаса береді: 1. Өсімдік клеткасының физиологиясы: *амилопласты, апопласт, апопластия, вакуоль, гиалоплазма, граны, дерматоласт, диктиосома, кристы, лейкопласты, лизосомы, липохондрии, макросомы, мезофилл, мембрана, митохондрии, нуклеогистон, нуклеодесмы, нуклеоплазма, олеопласты, осмос, периблема, перипласт, плазмолемма, плазмолиз, плазмолитиз, пластидом, пластиды, полисома, прокариоты, пропластиды, протеинопластиды, протодерма, протоплазма, рибосомы, симпласт, субэпидермис, сферосомы, телофаза, тонопласт, хлоропласты, хормотоплазма, хромопласты, хромосомы, хромоцентр, центриосома, цитоплазма, циторриз, эндоосмос, эндоплазма, ядро;* 2. Өсімдіктердің су режимі: *гигрофиты, гидатоды, гидатофиты, гидратура, гидроиндикация, гидрокриптофиты, гидроморфизм, гидроморфозы, гидропоника, гидрофиты, гипсоксерофиты, гуттация, ксерофиты, мезогигрофиты, мезогидрофиты, мезофиты, мезоксерофиты, пасока, транспирация, триходирофиты, трихоты, устьица;* 3. Фотосинтез: *автотрофы, агелиофиты, амфитрофы, анаболизм, антоцианы, ассимиляты, ассимиляция, каротин, каротиноиды, криптоксантин, ликопин, лютеин, пигменты, пластоцианин, порфирины, протохлорофиллы, протохлорофиллид, тилакоиды, фикобилины, фикоцианины, фикоэритрины, фитол, фитохром, флаваноиды, фотосинтез, фототрофы, фукоксантин, хеморедукция, хемосинтез, хлорофиллаза, хлорофиллы, хромофор.*

Сөздікте аударылмай берілген өсімдік физиологиясына қатысты терминдер саны барлығы 105-ті құрады. Бұл терминдер өсімдік құрылысындағы атқаратын қызметіне сәйкес атау алған.

Мысалы, «хемосинтез» бен «фотосинтез» терминдерінің ұғымдық және мағыналық жағынан қаншалықты термин талабына сай аталғандығын салыстырамыз.

Хемосинтез – күрделі сөздің бірінші бөлігі болып келетін «хемо» гректің «химиялық» деген мағына береді. Ал синтез дегеніміз – [*гр. synthesis* соединение, сочетание, составление] метод научногоисследования какого-л. предмета, явления, состоящий в познании его как единого целого, в единстве и взаимной связи его частей, с связан в процессе научного познания с анализом; соединение, обобщение [3].

Сонымен, *хемосинтез дегеніміз* – микроорганизмдердің тіршілік әрекеттерінде жүзеге асатын, аммиак, күкіртті сутегінің және т. б. Заттардың тотығуынан шыққан энергияны пайдалануға байланысты көмірқышқыл газынан органикалық заттар пайда болатын процесс.

Ал, фотосинтез – гректің «*photos*» және «*synthesis*» сөздерінің бірігуінен тұратын термин. «Приставка» қызметін атқарып тұрған гректің «*photos*» сөзі «жарық» деген мағынаны білдіреді, ал тұтас мағыналы термин ретінде *фотосинтез деп* – хлорофилл арқылы игерілген жарық энергиясы жәрдемімен аорганикалық заттардан органикалық заттар синтезделетін тотығу-тотықсыздану реакциясы.

Бұдан байқайтынымыз, жоғарыда келтірілген аудармасы жоқ халықаралық терминдер мағынасын толық сақтау мақсатында орыс тілінде қалай берілсе біздің терминқорға да солай енгізілген. Бұл өз кезегінде профессор Қ. Жұбановтың бірінші принципін сәйкес келеді. Сол принциптер ғылымның барлық салалары қатарында «Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігінің» мазмұны мен құрылымынан, жүйесі мен құрылысынан қалыс қалмай, көрініс тапты.

«Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігінің» құрылымында байқалатын құрылымдық жүйенің бірі – екі және үш сыңарлы терминдердің берілуі болып табылады.

Терминографиялық сөздіктің құрылымында екі немесе үш сыңарлы терминдердің бір сыңары әдетте аударылмай берілген, не болмаса қазақтың төл қосымшалары арқылы мағына тұтастығын сақтаған терминдер баршылық. Мұндай терминдердің реті бірінші, екінші және үшінші бөлімде де көптеп кездеседі.

Бір сыңары халықаралық, екінші сыңары төл сөзден болған терминдер: *движение протоплазмы – протоплазмының қозғалуы; пограничный плазмолиз – шекаралық плазмолиз; вязкость протоплазмы – протоплазмының тұтқарлығы;*

обособленные протоплазмы – оқшауланған протоплазмалар; осморегуляция – осмостық реттелу; основная ткань – негізгі ткань; паренхимные пояса – паренхималық белдеулер; потенциал равновесия – тепе-теңдік потенциалы; пояска Каспари – Каспари белдеушесі; проницаемость цитоплазмы – цитоплазманың өткізгіштігі; раздражимость цитоплазмы – цитоплазманың тітіркенгіштігі; стойкий плазмолиз – тұрақты плазмолиз; тургорное давление – тургорлық қысым; тургорное натяжение – тургорлық керілу; тургорное растяжение – тургорлық созылу; тяжи цитоплазмы – цитоплазмалық шырмау; ядерная оболочка – ядро қабығы; ядерный мешочек – ядро қалташығы; ядерный сок – ядро сөлі. Мұндағы екі сыңарлы терминдерге тән ерекшелік ретінде, халықаралық терминдерді өзгертпей керек жерінде қазақ тілінің төл қосымшаларының көмегіне жүгінгендігі саналады.

Екі сыңары қазақ тілінде, бір сыңары халықаралық сипатын сақтаған үш сыңарлы терминдер: *негативные места плазмолиза – плазмолиздің жағымсыз жерлері; полупроницаемая мембрана – жартылай өткізгіш мембрана; циркуляционное движение протоплазмы – протоплазманың айналып қозғалуы.*

Екі сыңары да халықаралық терминдер болып келетін, бірақ терминжасауда қазақ тілінің қосымшалары арқылы берілген терминдер: *изодиаметрические клетки – изодиаметрлі клеткалар; онтогенез клетки – клетканың онтогенезі; органеллы клеток – клетка органеллалары; паренхимные клетки – паренхималық клеткалар; полиплоидное ядро – полиплоидты ядро. осмотический потенциал – осмостық потенциал; плазматическая мембрана – плазмалық мембрана; цитоплазматическая мембрана – цитоплазмалық мембрана; эндоплазматический ретикулум – эндоплазмалық ретикулум;*

Қазақ тілінде берілген екі не үш сыңарлы терминдер: *избирательная проницаемость – талғамалы өткізгіштік; поровые каналы – саңылаулы өзектер; фаза дифференциации – дербестену кезеңі; фаза растяжения – созылу кезеңі; округлые поры – дөңгелек саңылаулар; первичная оболочка – бірінші /алғашқы/ қабық; полупроницаемая оболочка – жартылай өткізгіш қабық; первичные поровые поля – алғашқы саңылаулы аялар.*

Терминжасамда сыңарсыз тікелей аудармасымен берілген терминдер тобы: *компартаментация – компартаментация – бөлмешелену; опробковение – тоздану; перфораций – шұрық тесіктер; поры – саңылаулар; раздражимость – тітіркенгіштік.*

Қазақ тіліндегі қосымшаның көмегімен берілген құрама термин: *плазмолитик – плазмолиздегіш;*

«Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігінде» берілген сыңарлы терминдердің ең көбі – «клетка» термині.

Клетка – жануарлар мен өсімдіктерді тіршіліксіз жүйелерден ерекшелетін, морфологиялық және физиологиялық сұрыпталған құрылыстық бірлік. Оны ең алғаш 1665 жылдары Роберт Гук емен ағашын зерттеу кезінде байқаған. Осылайша XVII ғасырдан бастау алған зерттеу жаратылыстану ғалымдарының қызығушылығын оятып, оның одан әрі ғылыми негізделуіне әкеліп соқты. Мәселен, 1838 жылы М. Шлейден мен Т. Шван бірінші рет ғылыми айналымға «Клетка теориясын» енгізген болатын.

Клетка термині «клеть» сөзінен алынған. Клеть дегеніміз – құрылыс не ғимараттың бөлмесі, орны, жайы мағынасында жұмсалатын, жеке шаруашылық орындары төңірегінде де кең қолданылатын сөз болып табылады.

Клетка биологияның термині ретінде танылып кеткендігі белгілі. Соның ішінде қазақ тіліндегі өсімдіктану сынды бірқатар жаратылыстану ғылымдарында да бұл терминнің алатын орны ерекше.

Жоғарыда арнайы зерттеу нысанына алынған «Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігінде» клетка термині халықаралық сипатын өзгертпей, сол күйінде енгізілген. Олар:

I. Бір сыңары төл сөз болған, екінші сыңары «клетка» сөзімен тіркесе берілген терминдер: *железистые клетки – безді клеткалар; зародышевые клетки – ұрық клеткалары; клеточная оболочка – клетка қабығы; клеточная организация – клеткалық құрылыс; замыкание клетки – тұйықтаушы клеткалар; голая клетка – жалаңаш клетка, қабықсыз клетка; инициальные клетки – бастама клеткалар; клеточная пластинка – клетка қатпаршығы; клеточное деление – клетканың бөлінуі; клеточные включения – клеткалық кіріспелер; клеточные органоиды – клетка органоидтары; клеточный сок – клетка сөлі; клеточный центр – клетка орталығы; межклетники – клетка аралықтары; межклеточное вещество – клетка-аралық заттар; моторные клетки – қозғалтушы клеткалар; обкладочные клетки – қоршаушы клеткалар; передаточные клетки – өткізгіш клеткалар; производящая клетка – өндіргіш клетка; проницаемость клеток – клеткалардың өткізгіштігі; половые клетки – жыныс клеткалары.*

II. Үш сыңарлы терминдер: *изоморфное деление клетки – клетканың изоморфт бөлінуі; мине-*

рализация клеточных стенок – клетка қабырғаларының минералдануы; одревеснение клеточных оболочек – клетка қабықтарының сүректенуі; ослизнение клеточных стенок – клетка қабырғасының шырыштануы; побочные клетки устьиц – устьицелердің жанама клеткалары; сосущая сила клетки – клетканың сорғыштық күші.

Кейінгі ғалымдардың зерттеулеріне қарағанда, «клетка» терминіне балама терминком тарапынан тек 2002 жылдың 19 наурызында ғана «жасуша» болып бекітілді [4, 157]. Оған дейінгі тәуелсіздік жылдарында «клетка» және «жасуша» терминдері жарыса қолданылған деген тарихи фактілер де бар.

Филология ғылымдарының докторы, профессор Шерубай Құрманбайұлы өзінің 1997 жылы жазған «Қазақтың тұңғыш биологы» атты ғылыми мақаласында Жұмақан Күдеріұлының ұлттық терминологияның қалыптасуына қосқан үлесі жайлы айтады [5, 13].

Қазақ тілінде тұңғыш рет жазылғанына, әрі жарық көргеніне қарамастан, осы оқулықтың бүгінгі белгілі биолог ғалымдар тарапынан жоғары бағалануы – өткен ғасыр басындағы қазақ зиялыларының, солардың ішінде Ж. Күдеріұлының кәсіби деңгейінің, білім өресінің биік болғандығын көрсетеді.

1927 жылы жарық көрген «Өсімдіктану» оқулығында 300-ге жуық қазақша термин мен өсімдік атаулары кездеседі. Бұлардың басым бөлігі сол кезеңдегі қазақ зиялыларының термин шығармашылығында ұстанған қағидаттарына сәйкес ұлт тілінде жасалған. Мысалы, *аналық, аталық, тұқымдық, түйіршік, тостағанша, сабақша, қалбырша, қабықша, қалташа, қайықша* сияқты терминдер морфологиялық тәсілмен, *аналықтың мойны, аналықтың аузы, ағаштың сүйегі, бұтақты тамыр жолы, жапырақтың тақтасы, тұқым жапырақ-*

шасы, ұялы тозаң, тұқымқап, қылишабуын, гүл жапырақ тәрізді терминдер аналитикалық тәсіл арқылы, ал *буын, тарамыс, түйір, тұғыр, түк, тап, тыс, тегеурін, желек, жік, шаң, шырын, сақина, құндақ, өзек, сұрып, оба* сынды терминдер жалпы қолданыстағы сөздердің терминденуі арқылы жасалған. Осылардың ішінде *аналық, аталық, тозаң, сабақша, қабыршақ, қайықша, гүлжапырақ, қабықша, аналық аузы, аналық мойны* сияқты терминдерін бүгінгі ғылыми әдебиеттер мен оқулықтардың, арнаулы сөздіктердің барлығынан ұшыратуға болады.

Келтірілген өсімдіктану терминдерінің жасалу тәсілдерін қарай келе, клетканың қазіргі қазақшасы – жасушаның да осы тәсілдерден алыс емес екендігін байқадық. Дәлірек айтқанда, -ша жұрнағының терминжасамдық қабілеті уақыт өте келе, клетканың «жасуша» болып бекітілуіне әсер еткен десек артық айтқандық емес.

«Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігінде» «клетка» термині 36 рет кездеседі. Бұл термин халықаралық стандартқа сай өзгертілмей берілген. Тек 2002 жылы терминком тарапынан «жасуша» деп бекітілген шешім шығарылды.

Қорытындылай келгенде, 1990 жылы жарық көрген «Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі» жүйесі мен құрылымы жағынан 1930 жылдан кейінгі шығарылған терминографиялық сөздіктердің үлгісінде жарыққа шыққан. Сөздікте терминжасаушылық әрекеттері қатты байқалмайды. Дегенмен, бір артықшылығын айта кету керек: сөздікте берілген әр терминнің тұсында түсіндірмелі анықтамалары беріліп, оқырмандар мен ізденушілерге қолайлы жағдай туғызғандығы. Қазақ терминологиясы тарихынан бұл сөздік осынысымен орын алып отыр.

Әдебиеттер

- 1 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 581 б.
- 2 Өсімдіктер физиологиясы терминдерінің орысша-қазақша сөздігі (жоғары оқу орындарының жаратылыстану және биология факультеттеріне арналған қосымша құрал). – Алматы, 1990. – 35 б.
- 3 Словарь иностранных слов. – 7-е изд., перераб. – М.: Русский язык, 1980. – 624 с. – С. 48.
- 4 Құрманбайұлы Ш. Қазақтың тұңғыш биологы // Астана хабары. – №97 (2261). – 16 т.
- 5 Құрманбайұлы Ш. Терминдер сөздігі (Бекітілген терминдер) / Словарь терминов (Утвержденные термины). – Алматы: Зият-Пресс, 2007. – 232 б.

References

- 1 Jubanov Q. Qazaq tili jo'nindegi zerttewler. – Almati': Ghi'li'm, 1999. – 581 b.
- 2 O'simdikter fi''zi''ologii''yasi'' termi''nderining ori'ssha-qazaqsha so'zdigi (joghari' oqw ori'ndari'ni'ng jarati'li'stanw ja'ne bi''ologi''ya fakwl#tetterine arnalghan qosi'msha qural). – Almati', 1990. – 35 b.
- 3 Slovar' inostrannyh slov. – 7-e izd., pererab. – M.: Russkij yazyk, 1980. – 624 s. – S. 48.
- 4 Qurmanbayuli' Sh. Qazaqti'ng tungghi'sh bi''ologi'' // Astana habari'. – №97 (2261). – 16 t.
- 5 Qurmanbayuli' Sh. Termi''nder so'zdigi (Bekitilgen termi''nder) / Slovar' terminov (Utverzhdennye terminy). – Almati': Zi''yat-Press, 2007. – 232 b.